IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026

INGLIZ VA O‘ZBEK XALQ DOSTONLARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI (“ROBINHOOD” VA “ALPOMISH” DOSTONLARI MISOLIDA)

Quziyev Oybek Bekpulatovich
Urganch RANCH texnologiya universiteti xodimi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23339442

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o‘zbek xalq dostonlarining lingvokulturologik xususiyatlari “Robinhood” balladalari turkumi va “Alpomish” dostoni misolida qiyosiy tahlil qilingan. Dostonlardagi milliy-madaniy semantikaga ega til birliklari, qahramon obrazi, makon va zoomorf obrazlar hamda adolat, vafo va erkinlik konseptlarining tilda ifodalanish xususiyatlari ochib berilgan. Ikki doston o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar xalqlarning tarixiy taraqqiyoti hamda qadriyatlar tizimi bilan bog‘liq holda izohlangan.
Kalit so‘zlar: lingvokulturologiya, xalq dostoni, lingvokulturema, konsept, “Alpomish”, “Robinhood”, milliy mentalitet, epik formula, realiya.

Аннотация. В статье проводится сопоставительный анализ лингвокультурологических особенностей английского и узбекского народного эпоса на материале баллад о Робин Гуде и дастана «Алпамыш». Раскрываются особенности языкового выражения единиц с национально-культурной семантикой, образа героя, пространственных и зооморфных образов, а также концептов справедливости, верности и свободы. Сходства и различия двух эпических произведений объясняются историческим развитием и системой ценностей народов.
Ключевые слова: лингвокультурология, народный эпос, лингвокультурема, концепт, «Алпамыш», «Робин Гуд», национальный менталитет, эпическая формула, реалия.

Annotation. The article presents a comparative analysis of the linguocultural features of English and Uzbek folk epics based on the Robin Hood ballads and the dastan “Alpomish”. The study reveals how language units with national and cultural semantics, the image of the hero, spatial and zoomorphic images, as well as the concepts of justice, loyalty and freedom are expressed in both texts. The similarities and differences between the two epics are explained in connection with the historical development and value systems of the two peoples.
Keywords: linguoculturology, folk epic, linguocultureme, concept, “Alpomish”, “Robin Hood”, national mentality, epic formula, realia.

KIRISH

Xalq dostonlari har bir millatning tarixiy xotirasi, axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashini o‘zida mujassam etgan og‘zaki ijod namunasi sifatida tilshunoslik va madaniyatshunoslik kesishgan nuqtada alohida tadqiqot obyektiga aylanadi. Zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik paradigmaning yetakchi o‘rin egallashi til birliklarini ularni yaratgan va qo‘llayotgan xalq madaniyati bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish zaruratini yuzaga keltirdi. Aynan shu ehtiyoj natijasida shakllangan lingvokulturologiya tilni madaniyatning ifoda vositasi

va saqlovchisi sifatida talqin etadi [1]. Ingliz va o‘zbek xalqlarining eng mashhur epik asarlari bo‘lmish “Robinhood” balladalari turkumi hamda “Alpomish” dostoni ana shunday tahlil uchun boy material beradi. Har ikki asar o‘z xalqining milliy qahramon haqidagi tasavvurlarini, adolat, sadoqat va ozodlik kabi umuminsoniy qadriyatlarning milliy talqinini aks ettiradi, biroq bu qadriyatlarni ifodalovchi til vositalari, obrazlar tizimi va madaniy kodlar sezilarli darajada farqlanadi. Mazkur maqolaning maqsadi ikki dostonning lingvokulturologik xususiyatlarini qiyosiy aspektda ochib berish, ulardagi milliy-madaniy semantikaga ega til birliklarini aniqlash va ularning xalq mentaliteti bilan aloqadorligini asoslashdan iborat. Tadqiqotning dolzarbligi globallashuv sharoitida milliy madaniyatlar o‘rtasidagi muloqotni ta’minlash, badiiy tarjima amaliyotini takomillashtirish hamda chet tilini o‘qitishda madaniy kompetensiyani shakllantirish vazifalari bilan belgilanadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo‘lib, uning metodologik asosini qiyosiy-tipologik, lingvokulturologik va kontekstual tahlil usullari tashkil etadi. Tahlil jarayonida dostonlar matnidan ajratib olingan madaniy jihatdan belgilangan til birliklari, ya’ni realiyalar, antroponim va toponimlar, epik formulalar hamda konseptual ahamiyatga ega kalit so‘zlar ilmiy adabiyotlarda ilgari surilgan nazariy qarashlar asosida talqin qilindi. Lingvokulturologiyaning nazariy asoslari V.A. Maslova tadqiqotlarida keng yoritilgan bo‘lib, olima til va madaniyatning munosabatini ularning dinamik o‘zaro ta’siri sifatida baholaydi va lingvokulturemani tahlilning asosiy birligi deb hisoblaydi [1]. V.V. Vorobyov esa lingvokulturologiyani til va madaniyatning tizimli birligini o‘rganuvchi kompleks fan sifatida belgilab, uning tadqiqot usullarini batafsil asoslagan [2]. A. Vejbitskaya madaniyatlarni ularning kalit so‘zlari orqali tushunish mumkinligi haqidagi g‘oyani ilgari surib, ingliz tilidagi ayrim tushunchalarning boshqa tillarda to‘liq muqobili mavjud emasligini isbotlagan [3]. Ushbu yondashuv dostonlardagi milliy konseptlarni aniqlashda muhim metodologik tayanch bo‘lib xizmat qildi.

“Alpomish” dostonini o‘rganishda V.M. Jirmunskiy va H.T. Zarifovning o‘zbek qahramonlik eposiga bag‘ishlangan fundamental asari asosiy manba bo‘ldi, unda dostonning tarixiy ildizlari, versiyalari va badiiy tizimi chuqur tahlil qilingan [4]. T. Mirzayev dostonning o‘zbek variantlarini qiyosiy o‘rganib, uning syujet tarkibi va baxshichilik an’analari bilan aloqasini yoritgan [5]. Dostonning matniy asosi sifatida Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li variantidan foydalanildi [6]. O‘zbek tilshunosligida til va madaniyat munosabatini o‘rganish masalasi N. Mahmudov tomonidan ilmiy jihatdan asoslab berilgan bo‘lib, olim o‘zbek tilining milliy-madaniy xususiyatlarini lingvokulturologik yondashuv asosida tadqiq etish zarurligini ta’kidlaydi [7]. Robinhood haqidagi balladalar R.B. Dobson va J. Teylor tomonidan to‘plangan va sharhlangan bo‘lib, mualliflar turkumning shakllanish bosqichlari va tarixiy kontekstini ko‘rsatib bergan [8]. J.K. Xolt ushbu qahramon obrazining ijtimoiy ildizlarini tahlil qilib, uning dastlab yeomanlar muhitida shakllanganini asoslagan [9]. S. Nayt va T. Olgren nashr etgan to‘plam esa balladalarning ilmiy izohli matnini taqdim etadi [10]. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, har ikki doston alohida holda keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularni lingvokulturologik jihatdan qiyoslovchi tadqiqotlar hozircha yetarli emas.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijalari ikki dostonda qahramon obrazi, makon tasviri va qadriyatlar tizimi turli madaniy kodlar orqali ifodalanishini ko‘rsatdi. “Alpomish” dostonida qahramonning kuch-qudrati va ijtimoiy maqomi urug‘-qabila munosabatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu “el”, “yurt”, “qo‘ng‘irot”, “bek”, “alp” kabi leksemalar orqali namoyon bo‘ladi. Qahramonning shaxsiy taqdiri el-yurt taqdiridan ajralmas holda tasvirlanadi, ya’ni o‘zbek epik tafakkurida jamoaviylik va urug‘ birligi yetakchi qadriyat sifatida gavdalanadi [4]. Robinhood balladalarida esa qahramon jamiyatdan tashqarida, qonundan tashqari shaxs sifatida harakat qiladi va bu “outlaw”, “yeoman”, “greenwood”, “sheriff” kabi so‘zlarda o‘z ifodasini topadi [8]. Ayniqsa “greenwood” leksemasi oddiy geografik tushuncha emas, balki erkinlik, adolatli tartib va feodal zulmdan xoli makon ramzi sifatida chuqur madaniy konnotatsiyaga ega bo‘lib, ingliz lingvomadaniyatiga xos konsept hisoblanadi [9]. O‘zbek dostonida esa makon obrazi “cho‘l”, “yurt”, “Boysun”, “Qalmoq yurti” kabi birliklar orqali o‘z va begona olam qarama-qarshiligini ifodalaydi. Bunda “o‘z yurt” xavfsizlik, tartib va ona tuproq bilan bog‘liq ijobiy baholovchi semantikaga ega bo‘lsa, “begona yurt” sinov, xavf va ayriliq makoni sifatida talqin qilinadi. Qahramonning begona yurtdan o‘z eliga qaytishi esa dostonning syujet markazini tashkil etib, ona yurtga sadoqat g‘oyasini badiiy jihatdan mustahkamlaydi [5].

Ikkinchi muhim natija zoomorf va predmet obrazlarning madaniy salmog‘i bilan bog‘liq. “Alpomish”da Boychibor oti qahramonning sadoqatli hamrohi, uning ruhiy qo‘shimchasi sifatida tasvirlanadi, otga oid sifatlashlar va qiyoslar esa ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi turmush tarzining tilda muhrlangan izi hisoblanadi [5]. Ingliz balladalarida bunday vazifani kamon va o‘q bajaradi: kamonchilik mahorati qahramonning ijtimoiy qadr-qimmatini belgilovchi asosiy mezon bo‘lib, “longbow”, “arrow”, “shooting match” kabi birliklar o‘rta asr ingliz yeomanlari madaniyatining lingvistik in’ikosidir [10]. Uchinchi natija adolat konseptining talqini bilan bog‘liq. Robinhood boylardan olib kambag‘allarga beruvchi qahramon sifatida ijtimoiy adolatni ruhoniylar va mansabdorlarga qarshi kurash orqali tiklaydi, bu esa ingliz madaniyatida shakllangan shaxsiy erkinlik va huquq g‘oyasini aks ettiradi [3]. Alpomish esa adolatni zo‘ravon begona kuchga qarshi el sharafini himoya qilish, ahd-paymon va vafodorlikni saqlash orqali ro‘yobga chiqaradi. Barchinoyning sadoqati, Alpomishning yetti yillik zindon azobiga chidami “vafo”, “ahd”, “nomus” konseptlarining dostondagi markaziy o‘rnini tasdiqlaydi [6].

To‘rtinchi natija uslubiy vositalarga taalluqli. O‘zbek dostonida nasr va nazmning almashinib kelishi, takroriy epik formulalar, alliteratsiya va mubolag‘a keng qo‘llanadi, bu esa baxshi ijrochiligi an’analari bilan bevosita bog‘liq [4]. Ingliz balladalarida to‘rt misrali bandlar, takrorlanuvchi naqoratlar va dialogik tuzilma ustunlik qiladi, bu esa ularning ommaviy kuylash an’anasida shakllanganidan dalolat beradi [8]. Ushbu farqlar tarjima jarayonida jiddiy qiyinchiliklar tug‘diradi, chunki realiya va konseptlarning madaniy yuki ko‘pincha to‘g‘ridan to‘g‘ri muqobil orqali yetkazilmaydi [2]. Shu bois tarjimon izohli tarjima, transliteratsiya va funksional moslik usullarini uyg‘unlashtirishi maqsadga muvofiqdir. O‘zbek tilining milliy-madaniy qatlamini to‘liq anglash uchun til birliklarini xalqning tarixiy tajribasi bilan birga talqin etish lozimligi ham shundan kelib chiqadi [7]. Muhokama shuni ko‘rsatadiki, ikki doston o‘rtasidagi o‘xshashliklar umuminsoniy qahramonlik arxetipi bilan, farqlar esa har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy tuzumi va qadriyatlar iyerarxiyasi bilan izohlanadi [1].

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil ingliz va o‘zbek xalq dostonlari milliy mentalitetni aks ettiruvchi lingvokulturemalarga boy ekanini tasdiqladi. “Alpomish” dostonida jamoaviylik, el-yurt birligi, vafo va nomus konseptlari yetakchilik qilsa, “Robinhood” balladalarida shaxsiy erkinlik, ijtimoiy adolat va hokimiyat zulmiga qarshi norozilik g‘oyalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Qahramon obrazini tasvirlovchi til birliklari, makon va zoomorf obrazlar hamda epik formulalar har ikki xalqning tarixiy turmush tarzi va qadriyatlar tizimini ochib beradi. Tadqiqot natijalaridan qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya va badiiy tarjima nazariyasi bo‘yicha mashg‘ulotlarda, shuningdek, chet tilini o‘qitishda talabalarning lingvokulturologik kompetensiyasini rivojlantirishda foydalanish mumkin. Kelgusida mavzuni boshqa xalqlarning qahramonlik eposlari bilan qiyosiy aspektda o‘rganish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). М.: Изд-во РУДН, 1997. 331 с.
3. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York: Oxford University Press, 1997. 317 p.
4. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. М.: Гослитиздат, 1947. 520 с.
5. Mirzayev T. Alpomish dostonining o‘zbek variantlari. Toshkent: Fan, 1968.
6. Alpomish: o‘zbek xalq qahramonlik dostoni / aytuvchi Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li. Toshkent: Sharq, 1998.
7. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab // O‘zbek tili va adabiyoti. 2012. № 5. B. 3-16.
8. Dobson R.B., Taylor J. Rymes of Robyn Hood: An Introduction to the English Outlaw. London: Heinemann, 1976.
9. Holt J.C. Robin Hood. London: Thames and Hudson, 1982. 208 p.
10. Knight S., Ohlgren T.H. Robin Hood and Other Outlaw Tales. Kalamazoo: Medieval Institute Publications, 1997.